

LÁTSZAT ÉS VALÓSÁG

JÁSZAI MARI LEVELEI

Jászai Mari leveleit — mintegy négyszázötvenet — gyűjtötte egybe *Kozocsa Sándor* a kitűnő bibliografus, egyetemi tanár s a magyar irodalmi értékek szerelmese. Nagy tragikánk írásba letett vallomásait férjének, barátnőinek, barátainak, közeli vagy távolabbi ismerőseinek — minden levél egy-egy órányi vagy percnyi kirobbanó őszinteség és végeredményben vallomás önmagának arról, ami aznap leginkább foglalkoztatja. Csupa emberi dokumentum még akkor is, ha látszóan felületen marad, mint amikor, például, *Stuart Mária* vagy *Lady Macbeth* fejdíszét rendeli meg divatárusnőjénél, mert *Jászai* előtt látomásban élő halhatatlan alak bármely tartozéka neki *élménye*.

Minden kiviláglik ezekből a levelekből, amelyek nem készültek szerepnek és ezért nincs beállítottságuk; minden, ami egy ember, egy asszony, egy művész és magasbaszökkenő tehetség jellemzésére fontos. És ez a *Jászai Mari*, aki a levelekből kikerül, ötven esztendő írásba foglalt és leplezetlen kirobbanásai után: nem kell, hogy pironkodva bocsássa le arcjátólát. Sőt. Ez a *Gertrudisz* királyi öntudattal emelheti fel emberarcát, mert fény árasztja el: mire letesszük levelei kötetét, még nagyobbá nőtt szemünkben, mint amilyen valaha volt.

Pedig mindig tudtuk, hogy nagy *Dérynénk* mellett ő áll legmagasabban a magyar színházi múzsa lépcsőjén. De levelei ezt a tudomásunkat csak fokozták.

Köszönet érte annak a fiatal tudósnek, aki lelkes szorgalommal és egyszerűtettel gyűjtötte egybe anyagát, féltő gonddal, nehogy még több elkallódjék a pótolhatatlan hagyatékból, mint ahogy így is már jelentkeztek hiányok. Ami a letelt időn és nem az egybegyűjtő fáradozásán múlt. Itt pedig hadd jegyezzük meg a bibliografusról, hogy a *Jászai Mari*-kötet rendezése ép negyvenharmadik könyve e negyvenévesnek, aki a Nemzeti Múzeum egyik könyvtárigazgatója létére nemcsak tárolja a nemzeti kincset, de fel is tárja mindannyiunknak, amennyire az erejétől és tudásától telik. Így olvastuk már az ő gondozásában — hogy csak példát említsünk — *Kölcsey* Antónia gyönyörű naplóját, *Kassai* Vidor színháztörténeti szempontból érdekes emlékezéseit és *Garay* János levelezését az Akadémia kiadásában, amely *Petőfit* új vonatkozásokban ismerteti.

Jászaihoz úgy nyúlt kegyelettel és tudással a gondozó, hogy minél teljesebbet, csorbátlanul-meghagyottat juttat kezünkbe leveleiből. Még csak zavaró magyarázatokkal, közbeékelte saját mondanivalóval sem bontja fel mozaikszerűvé azt az egységet, amelyben maga *Jászai* él és terebélyesedik ki páratlan egyéniséggé saját szövegében és szíve vérében.

Hallgassuk meg néhány pillanatig, miket mond a nagy tragika élete szerepében:

„Hisz a lélek: nemesség, erkölcsi erő! Az, szellemi nagyság és én erre törekszem“ — írja Kassai Vidornak, vőlegényének, tizenkilencéves korában. — „Úgy-e, Vidorom, te segítesz ezen a nagy és meredek lépcsőn feljutni oda, ahol elérem az emberi méltóságot, az öntudatosságot...“

„Örülök, hogy Mikes leveleit bírjuk“ — írja ugyanakkor — „Vidorom, ha jössz, kérlek, készítsd elő szemeidet hogy visszatetsző ne legyen ez a borzasztó egyszerűség“ — írja otthonáról — „nem, nem egyszerűség, szegénység. Hisz te felül tudsz ezen a külföldön emelkedni, hisz az én édes busám nem közönséges ember!“

„Megérdemlem most már, hogy engem olyan ember szeressen, mint Vidor“, — írja a menyasszony másik napon. — „Édes jó mindenem, én végtelen érzékeny lettem, fogalmad nincs, mennyit szenvedek, ha csak eszembe jut is az elmúlt, érzéketlen, vétkes, rút gondolkozásom, tetteim, szóval minden bánt, fáj, ami amaz átkos multnak árnyékát is tükrözi...“

Számottenni, felelősségérzettel lenni, mindenért vezekelni és megfizetni, igen, ehhez határtalanul értett ez a súlyos ember, ez a mélyjáratú hajó. Ha nem volt ő könnyű senkinek sem, de legkevésbé volt könnyű önmagának. Ha asszonyi magányában és túlfűtöttségében bolyong, téved, órákra boldog vagy a szokottnál is izzóbb transzállapotba jüe — mennyi csalódással fizet mindezért, milyen nagy ára van az ő ünnepének, mennyi számottevéssel borul le élete mindenik napján az istenség előtt, akit ő erkölcsi fölemelkedésnek nevez. Keresi az etikai fényt.

„A színház volt mindenem. A Nemzeti Színház!“ — írja ötvenéves korában, 1900-ban, amikor tragikus futással otthagyja a Nemzeti Színházat, hogy magánszínházhoz szerződjkék, mivel nézeteltérései támadtak igazgatójával, Keglevich István gróffal. — „Nem volt olyan kedves szeretőm, akinek a kedvéért egy tízperces próbát elmulasztottam volna. Nem a szereptanulással telt el az időm, az a legkisebb, hanem az általános műveltségre való törekvéssel, hogy ha valaki lát bennünket, szegyént ne hozzunk a színházunkra. Egy jó színésznek a történelem a kisujjában kell, hogy legyen, hogy forma és színérzéke művelt legyen, ismerje az irodalmat, a külföldet, egyszóval én erre fordítottam időmet és pénzemet — és most itt állok tanácstalannul, ügyetlenül az élet furfangjaival szemben.“

1907-ben, amikor megnézi Molnár Ferenc Ördög-ét, az akkori nagy sikert, erről az élményről így ír Csiky Gergelyné Bakody Amandának:

„Az Ördög-ben voltunk tegnap Emmával. Meg van oldva a modern „magánbeszéd technikája“ is a színpadon. Ez a frakkba öltöztetett Lucifer, ez a szalón-Mefisztófelesz az, amely bennünk gondolkozik és beszél, amikor egyedül vagyunk. Az alak meg is volt — és milyen régen megszemélyesítette Marlow (és ő előtte Isten tudja

hány...) csak még senkinek sem jutott eszébe *lakk-klakk-frakkba* bujtatni. Kedves gondolat. Molnár megérdemli, hogy meggazdagodjon belőle. Meg is fog. Micsoda zsúfoltság. Halálos vétek, hogy nincs benne egy kis fény, egy égi sugár, egy kis tiszta erkölcs...“

Ünnep, mondtuk az imént. Lehetett annak valaha ünnepe, akinek olyan boldogtalan gyermekora volt, mint Jászainak? Testi nélkülözésénél csak lelki nyomorúsága volt nagyobb az árvának, kit apja kötéllel vert, ki rút-kis-kacsa-korában idegenek sáros cipőjét tisztogatta, amíg csak egy napon hattyú nem lett belőle, mesetavak tündöklő hattyúja. De lehet a gyermekkor gyilkos sivárságát valaha is kiheverni?

„Komárom megyében, egy Aszár nevű „kisdéd“ különben koldus és szennyes falucskában születtem, hetedik gyermeke voltam „derék“ szüleimnek akik szegény, istenfélő emberek voltak bár, de mégis az én szüleim voltak, hat éves koromban folyékonyan tudtam olvasni, tizenegyéves koromig mezüláb jártam és négyéves koromban anyátlan maradván, Isten panasz-néven ne vegye, több verést kaptam, mint enni, míg csak hátat nem fordítottam a kedves szülői háznak...“

„Tizenegyesztendő koromban kerültem árván, mezüláb idegenek közé, aki csak hozzám ért, rúgott egyet rajtam vagy piszkot dobott rám, de azért soha nem kértem senkitől és a kisujját sem fogadtam el senkinek, hogy följebb húzzon velem...“

Ezek csak kis töredékek az itt-ott elmondott önéletrajzi adatokból. (Akadnak ennél megdöbbenőbbek is régebbi „Emlékezései“-ben.) És azután egy levélrészlet — életösszefoglalás dióhéjban — mely annyit magyaráz meg Jászai lényéről és élete vonaláról:

„Augusztusban megyek hozzátok“ — írja Paczka Ferencné Wagner Cornélia festőnőnek 1902-ben — „mikor a napraforgó nyílik, az én legkedvesebb virágom és arra kérlek, azzal fessétek tele az én képemet... Külölk valahová a napra egy sor napraforgó, eleven, élő, életnagyságú napraforgó közé, aztán ott fessen le Cornélia mert az a virág az édes, szép alföld, a gazdag alföld kifejező pompája. Én is a magyar földnek olyan erőteljes gyermeke voltam és olyan őszintén öntöttem, olyan tartózkodás nélkül, lelkem tartalmát, mint az a virág pompáját. Sokan melegek is mellette annakidején — és ha én most csipkeruhában ülök is közöttük, fekete csipkében, tudjátok, azért ők testvérökre ismernek bennem és mi összeülnünk. Minden lépésemet a csipkeruha felé szenvedéssel fizettem meg, azért ahhoz is jogom van. Izlésem idáig való művelése véres verejtékembe került, erről már le nem mondhatok. Szeretem a csipkét és szeretem a napraforgót, ezekkel fessetek le.“

Nem lehet mindent idézni Jászai leveleskönyve négyszáz oldalából, ami megmutassa ennek az örök számottevőnek nemes emberi alakját, szertelenségein vagy tévedésein túl folytonos belső emelkedését — mert az egész könyvet ide kellene iktatnunk. Milyen példásat mutat, pedig — például, hogy még csak erre hivatkozzunk — az ő

pénzhez való viszonya. Egészen nagyvonalú az ajándékozásban és másnak-juttatásban, viszont meg is kívánja, hogy vele pontosan számoljanak el. Sohasem dobál, de mindig ad és az elszámolása makulátlan-becsületes: ez alapvető nála. Már csak azért sem baj, hogy Kozocsa semmit sem hagyott ki a levelekből, semmit, a két-forint-tizenöt-krajcárokat és a három garasokat sem, amiből sok van bennök, mert ezekből a szegény-színésznői számlácskákból csupa, de csupa gyertya telik, amely örökéé ég majd Jászai képe alatt. Jászai képe alatt, aki teknő mellett állt, amikor Gertrudisz országos sikere után jött a fényképész, hogy megörökítse s aki levelét olykor nem tudta befejezni, úgy elnehezedett a keze a háztartási munkában.

Kis ország két nagy színésznője: *Déryné, Jászai Mari* — milyen más volt a sorsuk, mint gazdag országbeli kor- és pályatársaiknak, *Rachel*-nek vagy Sarah *Bernhardt*-nak. Bár *Rachel* is szegénysorsból került a Théâtre-Français élére s ott ő is tragika volt, a klasszicizmus legnagyobb francia színésznője — de már tizenkilencéves korában fedelmi ékszereket dobott le asztalára, csak úgy, hanyagul, vacsora-vendége, *Musset* előtt, aki ezt és sok más intimitást megírt róla levélben (a legszebb levélben, mely valaha színésznő zsenije előtt hódolt.) Sarah anyja pedig a Faubourg St. Honoré fényűző hölgyei közé tartozott, gazdag zsidó orvos és francia márkiz leánya, akit előkelő barátai hozzájuttattak mindenhez, Sarah leánya első érvényesüléseihez is.

Más volt, más feladat utat törni magának Ászár faluból és szolgálói szegénységből a magyar Pantheon kupolája alá. A levelek, amelyeket *Jászai* írt, megzenésítik ezt a magyar utat.

Dénes Zsófia.

E L V E K É S M Ű V E K

BÁRDOS ARTHUR: A SZÍNHÁZ MŰHELYTITKAI. (*Stílus kiadás.*) Bárdos Arthur a „Játék a függöny mögött“ című műve után egy még nagyobb szabású színházi könyvvel ajándékozta meg a színházi elméletben meglehetősen szegény magyar irodalmat. Viszont művében megcáfolja a „szürke minden teória, de zöld az élet aranyfája“ Goethe-i sorokat is, mert valóságosan drámai eseménysorozatban tárja elénk a készülő színházi előadás minden egyes műhelytitkát. Helyenként már-már drámatörténeti vázlattá válik így a túlbő anyag és tudás gazdag ömlésében ez a könyv s remélni engedni, hogy *Bárdos* Arthur hamarosan egy drámatörténeti művel is meglepi a magyar olvasóközönséget.

Vonzón tiszta művészetlátása, lehiggadt stílusa és gyakorlatban, kíséreltetben edzett szaktudása valósággal elhívja erre őt. Egy a korunk drámájáig és drámai válságáig érő modern szakkönyv pedig nagyon is elférne már könyvpiacunkon. Az özönlő vaskos best sellerek helyett sokkal szívesebben forgatnánk és a háború sodorta új publikum ízlésfejlődésre hajlamos részének megbecsülhetetlen szolgálatokat tenne. A jövőendő dekonjunkturalis idők számára nevelhetne olyan publikumot, amely az élelmiszerbőség esetén is talán szájától vonná meg a falatokat, hogy egy-egy igazi színházi élményben része lehessen. Erre pedig nevelni kell a közönséget, át kell oltani beléje azt a lázat, amelyet „innep,